

В'юник Максим Вікторович,

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.241

ЩОДО ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

В статті ставиться питання про необхідність оптимізації кількісного складу системи покарань. Що в свою чергу обумовлене низькими показниками застосування деяких видів покарань. Ця позиція підтверджується результатами анонімного анкетування суддів та наведеними статистичними даними призначення судами конкретних видів кримінальних покарань за вироками, що набрали законної сили за останні 4 роки. У зв'язку з чим розглядається можливість скорочення кількості покарань шляхом об'єднання схожих видів покарань за своїм змістом та об'ємом правообмежень.

Ключові слова: система покарань, покарання, ефективність покарань, кількісні показники застосування покарань, оптимізація системи покарань.

Останнім часом як науковці, так і практики для оцінки ефективності застосування чинної системи кримінальних покарань використовують такі епітети як «неефективна», «пострадянська», «перенасичена», а деякі науковці взагалі йменують сучасний стан системи кримінальних покарань не інакше, як «кризою покарання» [1, с. 554-555]. Не ставлячи під сумнів аргументи, які наводяться науковцями при обґрунтуванні своїх позицій з цього питання, ми вирішили дослідити, чим саме зумовлена така оцінка діючої системи покарань.

Перш за все, необхідно відзначити, що чинний Кримінальний кодекс України був прийнятий на 10-му році незалежності України, що може свідчити про десятирічний етап самостійного розвитку кримінального та суміжних галузей законодавства. Однак у КК України 2001 р. знайшли відображення положення, які слід вважати здобутками кримінального права радянського періоду, а саме положення, що стосуються «досяжності» цілей покарання, які свого часу набули статусу непохитних аксіом та залишаються такими й понині в пострадянському кримінальному праві, та системи покарань, за допомогою якої поставлені цілі мали б досягатися. Це можна пояснити тісними зв'язками правонаступності між етапами розвитку радянського кримінального права та кримінального права незалежної України.

Ми звичайно повинні віддавати належне правовим тра-

диціям та їх значенню у розвитку кримінально-правової науки та законодавства. Разом з тим, необхідно розуміти, що кримінальне право радянського періоду розвитку України – це право тоталітарної держави з плановою підконтрольною державі економікою, право, що пронизане комуністичною ідеологією. Натомість кримінальне право сучасної України повинно відповідати нинішньому стану розвитку українського суспільства та його прагненням до становлення як громадянського, демократичного і ринкового.

На сьогоднішній день українська система покарань є однією із найбільших за обсягом та найбільш диференційованих порівняно з системами покарань інших європейських держав. Так, система покарань відповідно до ст. 51 КК України складається з 12 елементів, якими є: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі. Деякі фахівці навіть вважають, що до законодавчого переліку входять не 12, а 17 видів покарань, з огляду на те, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу по суті є різними видами покарання [2, с. 49].

Така кількість видів покарань у цілому є характерною для пострадянських і постсоціалістичних країн Східної Європи. Так, наприклад, КК Російської Федерації містить 13 видів покарань, у КК Республіки Білорусь їх 12 видів, а у КК Республіки Болгарія – 10 тощо. У той же час, у багатьох західноєвропейських країнах кількість видів покарань є значно меншою: часто законодавець «обходиться» 4–5 видами покарань.

Однак, в багатьох випадках така кількість покарань у кодексах європейських країн зумовлена об'єднанням схожих за змістом та об'ємом правообмежень покарань. Як правило, це три групи основних видів покарань, які можуть бути застосовані до осіб, що вчинили злочини: громадські роботи, штраф і позбавлення волі [3, с. 614-615]. До різновидів позбавлення волі фак-

тично відносяться: арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Штраф як самостійний вид покарання представлений штрафом в його «класичному» розумінні і його спеціальними різновидами — виправними роботами і службовими обмеженнями для військовослужбовців. Виправні роботи в сучасних умовах, втративши значну частину інших правообмежень, що були властивими їм у радянський період, також становлять собою, у сутності, грошове стягнення, що обчислюється в установлених відсотках від місячного заробітку засудженого і накладається судом у випадках, передбачених КК України, і в певних часових межах. Подібним чином характеризується і службове обмеження для військовослужбовців — покарання, яке за визнанням багатьох українських криміналістів є спеціальним різновидом виправних робіт та застосовується до специфічної категорії осіб — військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби.

Виникає питання: чи є доцільним існування такої диференційованої системи покарань або, можливо, є необхідність скорочення чисельності видів кримінальних покарань? На це питання ми можемо дати відповідь на підставі отриманих результатів анонімного анкетування суддів та статистичних даних призначення судами конкретних видів кримінальних покарань (за вироками, що набрали законної сили) за період з 2009 по 2013 роки.

Так, нами було проведено анонімне анкетування суддів усіх регіонів України, у якому одне з питань було сформульоване наступним чином: «Назвіть види покарань, які, на Вашу думку, мають бути виключені із системи покарань (відповідь може включати декілька варіантів)». У якості варіантів відповіді нами був запропонований перелік усіх видів покарань, що містяться у ст. 51 КК України, а також варіант відповіді: «жодне покарання не треба виключати з існуючої системи». Зазначимо, що в анкетуванні взяв участь 761 суддя (представлені всі області України та АРК Крим), з них 135 осіб – це судді апеляційних судів України, решта – судді місцевих судів.

З урахуванням отриманих результатів можемо зазначити, що з усіх покарань, передбачених у ст. 51 КК України, не виявилось такого виду покарання, яке б не було обрано суддями як

варіант відповіді на поставлене питання. Тобто, на думку наших респондентів, при наведенні певних аргументів будь-яке із покарань діючої системи покарань може бути виключено з неї.

Що стосується конкретних показників, то близько половини респондентів вважають, що нинішня система покарань не потребує змін, і виключати жодне покарання зі ст. 51 КК України не має потреби. Однак, інша частина опитаних осіб вказала на необхідність виключення одного або декількох покарань, мотивуючи це різними аргументами, власним досвідом та вимогами сьогодення та судової практики. Ми отримали наступні результати: найбільшу кількість голосів за виключення з системи покарань отримав такий вид покарання як виправні роботи – 201; громадські роботи – 75; службові обмеження для військовослужбовців – 65; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – 52; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – 43; обмеження волі – 15; арешт – 12; штраф – 11; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 9; конфіскація майна – 8; довічне позбавлення волі – 6; позбавлення волі на певний строк – 2.

Що стосується статистичних даних призначення судами конкретних видів кримінальних покарань (за вироками, що набрали законної сили) за період з 2009 по 2013 роки, то таблиця № 1 дає можливість зрозуміти, які з покарань є доволі «популярними» серед суддів, а які, навпаки, майже не призначаються.

Таблиця №1. (За даними з www.court.gov.ua)

	2009		2010		2011		2012		2013	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Усього засуджено осіб за всі види злочинів	146383		168774		154356		162881		122973	
Штраф	21487	14,68	25095	14,87	21721	14,07	23651	14,52	24592	20,00

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	16	0,01	36	0,02	46	0,03	18	0,01	23	0,02
Громадські роботи	7746	5,29	11187	6,63	11472	7,43	15001	9,21	11375	9,25
Виправні роботи	1052	0,72	1108	0,66	891	0,58	923	0,57	503	0,41
Службові обмеження для військовослужбовців	118	0,08	88	0,05	37	0,02	42	0,03	42	0,03
Арешт	4512	3,08	5902	3,50	5855	3,79	6495	3,99	4546	3,70
Обмеження волі	3603	2,46	3596	2,13	4346	2,82	4640	2,85	2671	2,17
Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	26	0,02	21	0,01	22	0,01	11	0,01	2	0,00
Позбавлення волі на певний строк	35500	24,25	40819	24,19	44201	28,64	42938	26,36	30479	24,79
Довічне позбавлення волі	96	0,07	101	0,06	45	0,03	52	0,03	53	0,04

Абс. – абсолютна кількість покарань конкретного виду призначена особам за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді.

% - питома вага до засуджених осіб за усі види злочинів.

На основі даних, наведених в таблиці № 1, стає зрозумілим, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (як основний вид покарання), виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців навіть в сукупності кількісних показників їх призначень становлять менше 1 % від призначених покарань усіх видів в сумі. Це наштов-

хує на роздуми та зароджує сумніви щодо доцільності існування цих видів покарань в тому вигляді, в якому вони передбачені в чинному кримінальному законодавстві. В свою чергу, виправні роботи втратили у кількості призначень з 2009 по 2013 роки більш ніж 50% призначень (призначалися 1052 рази у 2009 році та 503 рази у 2013 році).

Такі тенденції до зменшення кількості призначення покарань вказаних видів, на нашу думку, зумовлені в першу чергу тим, що судді починають оцінювати процес призначення покарання не просто як одноактну дію, а розуміючи всі особливості відбування чи виконання покарання конкретного виду, а також ті умови, в яких знаходиться українське суспільство в цілому. Адже покарання має слугувати не тільки праву і справедливості загалом, але й самому покараному злочинцеві як правовому суб'єкту. Злочинець є зацікавленим у здійсненні справедливості не менше, ніж його судді. Однак, в ситуації, коли фактично призначене покарання за своїм кримінально-правовим потенціалом спеціальної превенції повинно коригувати відношення особи до правил співжиття та соціальних цінностей, але не маючи належних умов реалізації свого кримінально-виховного впливу, воно не може, а вірніше, не має можливості досягти цілей, поставлених перед ним законодавцем та переслідуваних суддею, який призначив той чи інший вид покарання.

Розуміючи це, судді все частіше уникають призначення таких покарань, як арешт чи обмеження волі, навіть маючи на те всі підстави. Адже за 13 років існування цих покарань держава так і не спромоглася створити відповідні матеріально-технічні та організаційні умови для відбування цих покарань. Хоча, давно вже доведено, що покарання у виді короткострокового позбавлення волі (яким і є, по суті, арешт) мають великий превентивний потенціал.

Підбиваючи підсумки викладеному, можна зробити наступні висновки:

По-перше, незважаючи на постійний науковий інтерес до проблем кримінального покарання, на сьогодні в юридичній літературі відчувається недостатність узагальнюючих розробок щодо оцінки ефективності як окремих видів покарань, так і системи в цілому, а також є потреба цілісного дослідження по створенню концепції оцінки ефективності існуючої в Україні систе-

ми покарань, з урахуванням кримінологічного, кримінально-правового та кримінально-виконавчого аспектів її функціонування.

По-друге, діюча система покарань містить найбільшу кількість покарань у порівнянні з іншими розвиненими країнами світу. І на нашу думку, вона вже сьогодні вимагає певних коректив. Це доводить той факт, що на практиці застосовуються далеко не всі види кримінальних покарань, а тільки їх частина, яка, на жаль, не завжди досягає своїх цілей, зазначених в ч. 2 ст. 50 КК України. Тому вже сьогодні повинні починатися акцентовані розробки та дослідження системи покарань, яка відповідала б сутності кримінального покарання епохи глобалізації. Звичайно, система кримінальних покарань повинна бути «стабільною», щоб стати частиною правової культури суспільства та мати превентивний постійний вплив на його членів, але вона повинна бути і динамічною. Покарання, які можуть застосовуватися до осіб, які вчинили злочин повинні бути «однолітками» чи «сучасниками» з самим злочином, тобто, відповідати культурному, економічному, соціальному, правовому розвитку суспільства, в якому вчинюється злочин, а не бути історичним пережитком минулих етапів розвитку.

По-третє, питання внесення конкретної пропозиції щодо вдосконалення чинної системи покарань ми залишаємо відкритим і надалі будемо працювати в напрямку дослідження превентивних особливостей кожного з покарань та системи в цілому, а особливу увагу плануємо приділяти системі спеціальних видів покарань, тому що вважаємо, що найбільший кримінально-виховний та запобіжний вплив на особу можуть здійснювати саме спеціальні покарання, які будуть враховувати особливості особи, яка вчинила злочин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ягунов Д. В. Глобалізація та «криза покарання»: трансформація пріоритетів пенологічної політики сучасних країн / Д. В. Ягунов. // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – С. 550-554.
2. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – Київ: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – С. 49.
3. Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України / В. В. Сташис // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 614-615.

В статье ставится вопрос о необходимости оптимизации количественного состава системы наказаний. Что в свою очередь обусловлено низкими показателями применения некоторых видов наказаний. Эта позиция подтверждается результатами анонимного анкетирования судей и приведенными статистическими данными назначения судами конкретных видов уголовных наказаний по приговорам, вступившим в законную силу за последние 4 года. В связи с чем рассматривается возможность сокращения количества наказаний путем объединения сходных видов наказаний по своему содержанию и объему правоограничений.

Ключевые слова: *система наказаний, наказания, эффективность наказаний, количественные показатели применения наказаний, оптимизация системы наказаний.*

The author of the article makes a question about the need of optimization of the quantitative contents of the system of punishments. This is caused by the low rates of using some kinds of punishments. This position is confirmed by the results of anonymous judges' questioning and statistics data of appointing concrete kinds of punishments according to the court sentences which received legal validity during the last four years. The possibility of decreasing the number of kinds of punishments by uniting similar (by contents and the number of rights' restrictions) kinds of punishments is predicted.

Keywords: *the system of punishments, punishment, punishment efficiency, numerous indication of the use of punishments, optimization of the system of punishments.*

Стаття надійшла до редакції 15.11.2014
